

SZEMLE

AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK KERESZTES HÁBORÚ KORÁNAK FORRÁSAI

Gesta Francorum Keresztesek levelezése Szent Bernát: Az új lovagság dicsérete

Válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta Veszprémy László

(Szent István Társulat, Budapest, 1999. 246 o.)

Még az 1980-as években a Helikon Kiadó vállalkozott arra, hogy a Vizkelety András szerkesztésében indított Harmonia Mundi sorozatban közreadja a középkori irodalom, benne a történeti irodalom méltatlanul elfelejtett remekműveit. A sorozatban olyan kötetek jelentek meg, mint a Legenda Aurea, vagy Eckhart mester, s a tervezettek között volt a nemrég megjelent Policraticus mellett a jelen kötet is, de a kiadó privatizálása a sorozat végét jelentette. Dicséret illeti a Szent István Társulatot, hogy a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársának évek óta fiókban porosodó fordításkötete megjelentetésére vállalkozott.

A kötet első felében egy Névtelen szerzőnek az első keresztes hadjáratról írott krónikája olvasható: „A frankok és a többi jeruzsálemi zarándokok tettei” címmel. Nem csak a kötetben elfoglalt helye, de historiográfiai jelentősége is első rangú forrássá teszi e krónikát.

A műről és szerzőjéről legalább annyit találgattak, mint a magyar Anonymusról, ám ez esetben mára beszélhetünk a kutatók között kialakult communis opinióról:¹ a mű valóban nem sokkal az első keresztes hadjáratot követő években íródott a szentaná hitelességével.

A szerző nagy valószínűséggel a délitáliei Tarantói Bohemund kontingensében kezdte meg a hadjáratot. A történeti kutatás, noha gondolkodóba ejtették a Névtelen

krónikája és a későbbi, ugyancsak az első keresztes hadjárattal foglalkozó művek közötti hasonlóságok, határozottan a Névtelen szerző műve eredetisége, elsősége és szinte teljes szövegtörténeti egysége mellett foglal állást. A mai olvasó a fordító szövegű, ugyanakkor gördülékeny tolmácsolásában értesül a hadjárat minden fontos momentumáról, természetesen Bohemund-párti interpretációban. Miként magának a hadjáratnak, úgy e műnek is csúcspontja Antiochia elhúzódó ostroma, amikor az araboknak minden esélyük meglett volna a keresztesek felmorzsolására. Hogy miért nem így történt, a vonatkozó fejezetek elolvasása után az olvasó maga is eldöntheti.

E krónika esetében feltétlen hitelű alkotással találkozhatunk, amit éppen a jelen kötet második részében közölt korabeli levelekből adott reprezentatív válogatás bizonyít. A krónika szereplői e levelekben hivatalos, vagy magántermészetű megnyilatkozásaikkal – például Blois-i Istvánnak feleségéhez írott leveleiben – a maguk valódi hitében, idealizmusában, vagy éppen emberi gyengeségükben lépnek a mai olvasó elé.

A kötet harmadik része minden szempontból elkülönül az előzőektől. Stílusát tekintve a legmagasabb stilisztikai elvárásoknak is megfelel. Szent Bernát (1090 k. – †1153) parádés teológiai okfejtésekkel és biblikus példaanyaggal támasztja alá érveit, míg a krónika és a levelek igencsak az egyszerű irodalmi stílushoz, a „sermo humilis”-hez sorolhatók. Ekkora időben is messze, a XII. század harmincas éveiben,

¹ L. erre legutóbb *John France* munkáját a „The Crusades and Their Sources. Essays Presented to Bernhard Hamilton” c. kötetben. Aldersot, 1998, 39-69. o.

1130 körül járunk, amikor az első nagymester, Hugo de Payns európai körútja során aktuálissá vált a Templomos Lovagrend szabályzatának, s magának a rendnek a népszerűsítése.

A néhány évtized eltelte ellenére a mű problematikája már a Névtelen krónikájában tetten érhető, ti. hogy jogos-e az igaz hit és Isten nevében a keresztes háborúk során fegyverrel az ellenségre támadni, azt megsemmisíteni; vajon a keresztények keze által kiontott vér nem jelent-e hátrányt az örök élet szempontjából? A kérdésekre a szerény műveltségű, valószínűleg egyházi rendhez tartozó Névtelen is ugyanúgy válaszolt, mint a nagyírú ciszter hitszónok: a jogos háborúban résztvevők élvezik az égiek támogatását, s haláluk után a mennyországba kerülnek. A Névtelennél ez persze csak odavetett megjegyzésekből, a mű egészének szelleméből következtethető ki – pl. a „Deus le volt!” = „Isten így akarja!” harci kiáltásból –, míg Szent Bernát a középkori buzdító, „propagandisztikus” irodalom egyik legkerekebb és legfrappánsabb alkotásában adja meg az igenlő választ.

Bernát műve nem csak egy konkrét lovagrend jövőjét meghatározó dokumentum, hanem a középkori lovagi éthosz és „igazságos háború”-gondolatkör egyik alapvető, a keresztény szellemű lovagság követendő ideáljait és céljait kijelölő dokumentuma.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a kötetben közölt művek mindegyikére folyamatosan hivatkoznak, ám magyar fordítás híján eleddig csak a kutatók számára voltak elérhetőek. E kötettel a helyzet szerencsésen megváltozott, s csak remélhető, hogy a későbbi keresztes hadjáratok forrásainak kiadásától sem zárkozik majd el a kiadó.

A kötet erényei közé sorolható, hogy belekerült egy eligazító időrendi táblázat, egy olvasmányos utószó, egy bibliográfia valamint – Gombóc András kitűnő szerkesztésében – négy térképoldal is. Ugyanakkor az olvasó számára a Névtelen krónikás esetében szükséges lett volna megjelölni a Hagenmayer és Hill-féle kiadás eltéréseit, mivel az utóbbi már elhagyja a szöveghez később hozzáírt, ugyan rövid és az összképet nem zavaró, függelékeket.

A Névtelen krónikájához írt utószóhoz annyi megjegyzést fűznénk, hogy a Névtelen

inkább a betelepült normannok második generációjához tartozhatott, s a magunk részéről nem becsülnénk le annyira műveltségét és írói vénáját. A Levelek esetében, legalább a jegyzetekben, szükséges lett volna egy rövid áttekintést adni az összes fennmaradt korabeli levélről. A mű egészének a használhatóságát nagyban megnövelte volna egy hely- és névmutató, hiszen nem kétséges, hogy e kötet, egyetemi forrássegédletként, évtizedeken át használatban marad.

A hely- és személynév-használatban érződik, hogy a keresztes háborúk fordításirodalmának csupán a kezdetén vagyunk, s nagyon sok esetben még nincsenek kanonizálódott, elfogadott, magyaros névalakok. A kötet kiadói szerkesztése igényes és gondos, néhány apró sajtóhiba, pl. „lovasság” „lovagság” helyett a belső címlapon, vagy a 237. oldalon, elkerülhető lehetett volna.

Hasonlóképpen ki kellett volna elégíteni a türelmetlen olvasót a Sarbak Gábor által tervezett sorozat, a „Középkori keresztény írók” további, tervezett címeinek listájával. Jelen mű a középkori hadtörténelem, általában az ideológia- és propagandatörténet kutatói számára elsőrangú forrást jelent.

Érdeemes lenne elgondolkozni azon, hogy mi lehet a keresztes háborúk iránt az utóbbi egy-két évben világszerte, de Magyarországon is megnyilvánuló hihetetlen érdeklődés mögött? Elég az olvasót arra emlékeztetni, hogy a napokban jelent meg Steven Runcimannak A keresztes háborúk története (Osiris Kiadó), illetve a Szicíliai vecsernye című (Balassi Kiadó) munkája; rövidesen pedig napvilágot lát Farhad Daftarynak az aszaszin szektáról írott klasszikus angol nyelvű munkája az Osiris Kiadó gondozásában. Jövőre készül el a magyar keresztes hadjáratok és a magyar részvétellel zajlott keresztes háborúk történetét bemutató kötet (Helikon Kiadó).

Az erőszak alkalmazásának, a háborúk jogosságának és létjogosultságának a dilemmáin túl a Földközi-tenger medencéje a klasszikus keresztes hadjáratok idején, azaz a XI. század és a XIII. század vége között a különböző nyelvű, vallású és kultúrájú hatalmak összeütközésének olyan színterét, a történelmi tapasztalatok olyan egyvelegét kínálta, amely mind a mai napig tanulságokat szolgálhat a modern ember számára. Nem

véletlen, hogy Runciman klasszikus munkája is az első Arab-izraeli háborúk után jelent meg, s vált máig változatlan utánpótlások és fordítások tucatjainak bestsellerévé.

Runciman, talán túl sommásan, a keresztes háborúkat az emberi butaság történetének nevezte, ugyanakkor elismerte, hogy a „nyugati” civilizáció éppen e háborúk során szembesült először kultúrája és politikai rendszere idegen környezetben, fegyveres erőszakkal való meghonosításának

problémakörével, amit azután századokon át próbált tökéletesíteni – mind a mai napig.

A kötetben kiadott művek e folyamat kezdeteit világítják meg, amikor a kortársak még bizakodóan tekintettek a jövőbe, ám Szent Bernát személye már átvezeti az olvasót a kételkedés, felháborodás, a bűnbakkeresés: a keresztes katonai kudarcok, a keresztes háborúk kritikájának időszakába. E korszak forrásai azonban már egy új kötet tárgyát képezik.

Rázsó Gyula

JOHN KEEGAN

A TENGERI HADVISELÉS TÖRTÉNETE

(Corvina kiadó, Budapest, 1998. 272 o.)

John Keegan, a hazánkban is ismert angol hadtörténész könyvét kézbe véve már rögtön az első belelapozás után csalódik az olvasó. Ebben nem kis részben ludas a magyar kiadásnak adott cím, mivel jóval többet ígér a könyv valódi tartalmánál. A mű eredeti címe már inkább fedi a valóságot: *The Price of Admiralty. War at Sea from Man-of-War to Submarine*, de még ez sem teljesen. Elég egy pillantást vetni a tartalomjegyzékre, és rögtön világossá válik, hogy szó sincs a címben foglaltakról, a négy részre osztott könyv mindössze egy XIX. századi és három XX. századi eseményt tárgyal, ez a két évszázadnyi időszak pedig csak töredéke a tengeri hadviselés legalább háromezer éves történetének. A szerző által kiválasztott négy tengeri csata – bár e kifejezés klasszikus értelemben véve nem alkalmazható az itt tárgyalt események mindegyikére – kívánja reprezentálni az utóbbi két évszázad tengeri hadviselését. A könyvben a következő négy csata leírása található: a trafalgari, a jütlandi, a midwayi, valamint az atlanti csata eseményei közül az SC122-es és a HX229-es konvoj története.

John Keegan a négy ütközet kiválasztásakor minden valószínűség szerint az a szándék vezette, hogy a más-más technikai szintet képviselő különböző típusú hadihajókkal való hadviselést az adott típussal

vívott legjelentősebb és legismertebb tengeri csatákon keresztül mutassa be. Ennek szellemében a vitorlás sorhajókat a trafalgari, a páncélos csatahajókat a jütlandi, a repülőgéphordozókat a midwayi, a tengeralattjárókat pedig az atlanti csata reprezentálja. Ezzel az elgondolással nem is lenne baj, ha az ütközetek konkrét leírása mellett helyet kapna a különböző típusok kifejlődésének és alkalmazásának megfelelő leírása is, hogy az olvasó valamilyen képet kapjon az adott eszközökkel való hadviselés tágabb történetéről. E tekintetben különösen az első két részt lehet kritikával illetni, mivel mind a trafalgari, mind pedig a jütlandi csata egy-egy korszak végén található, és e korszakok meghatározó típusai, a vitorlás sorhajók, illetve a páncélos csatahajók (sorhajók) a tárgyalt csaták idején már nagy múltra tekintettek vissza, ennek ellenére kifejlődésükről és a velük vívott korábbi háborúk tapasztalatairól vajmi keveset tudhatunk meg.

A Trafalgarról szóló rész első fejezetében Keegan a stratégiai háttérrel vázolja fel, a korszak kiváló ismerőjeként, tömören és jól összefogottan. A következő fejezet röviden Nelson korábbi földközi-tengeri ténykedését, illetve a brit blokádsztratégiát ismerteti. Nelson, az 1798-as kudarcból tanulva, a Földközi-tengeren felhagyott a szoros blokáddal

taktikájával, mivel azt az ottani időjárási viszonyok nem engedték meg. Nelson, aki 1803. óta blokád alatt tartotta Toulont, mindenképpen csatára akarta kényszeríteni a franciákat. Napóleon tervezett inváziójának sikeréhez a különböző, blokád alatt álló kikötőkből kellett kifutnia a francia és a spanyol flottának, hogy egyesülve lezárják a Csatornát a brit flotta elől. Villeneuve francia admirálisnak 1805. márciusában sikerült a szökés és rögtön kifutott az Atlanti-óceánra, míg Nelson először Egyiptom felé indult. Miután rájött tévedésére, ő is a franciák után indult a Karib-tengerre, majd a nyomukban visszatért Európába. Villeneuve, miután visszatért, ahelyett, hogy a Csatorna felé indult volna, befutott Cadiz kikötőjébe. Napóleon 1805. augusztus 24-én lefújta az invázió tervét, és csapatait az osztrák-orosz szövetség ellen indította. A habozó Villeneuve végül október 19-én futott ki Cadizból, és a két flotta október 21-én a Trafalgar-fok közelében találkozott. Nelson, szakítva a hagyományos vonalharcászattal, hajóit két oszlopba rendezve támadta meg az egyesült francia-spanyol flottát, és bár ő maga elesett, döntő győzelmet aratott.

Keegan Nelson és Villeneuve párharcának értékelésekor arra a megállapításra jut, hogy Villeneuve habozásának és döntésképtelenségének elsődleges oka a Nelsontól való, szinte babonás félelem volt. Egyébként a trafilgari csata kapcsán a franciák és a spanyolok mind a mai napig egymást okolják az elszenvedett vereségért. A csata előzményeinek tárgyalásánál az angol, de főképpen a francia és a spanyol haditengerészet állapotának bemutatása nem igazán sikerült, mint ahogyan a vitorlás hajókkal való hadviselésé sem. Ez utóbbi inkább csak a XVIII. század második felében vívott csatákra koncentrál, azonban a vitorlás hadviselés kezdetei ennél jóval régebbre nyúlnak vissza: a modern tengeri hadviselés, a vitorla és az ágyú „házasságával,” a XVI-XVII. században kezdődött. Mindemellett ez a fejezet egy kissé zavarosra is sikeredett, bár a szerző már a könyv előszavában bevallotta, hogy igen keveset ért a haditengerészeti kérdésekhez. Az első részt a csata részletes leírása és a veszteségek felsorolása zárja. Arra nem tudtam rájönni, hogy az értékelés végén mi célt szolgál a szerző meglehetősen zavaros eszmefuttatása a vitorlás hadihajókról.

A könyv következő része a jütlandi csatával foglalkozik, miközben egy évszázad története teljesen kimarad. Szinte semmit nem tudunk meg a páncélos hadihajók kialakulásáról, és egyáltalán semmit sem az e hajókkal az első világháborút megelőzően vívott ütközetekről, még utalás szintjén sem. A GLOIRE és a WARRIOR után rögtön Tirpitz következik, majd egy rövid leírás a németek és az angolok között zajló flottaversenyéről, amelyet végül Németország elvesztett. A háború kezdetekor a dreadnoughtok aránya 32:18 volt a brit flotta javára, ezért a németeknek kevés reményük volt arra, hogy egy nagy, döntő csatában legyőzzék az angolokat.

A háború kitörése után, a németek számára kedvezőtlenül végződött 1915. januári dogger bank-i ütközetet követően a német flotta több mint egy évig nem vállalkozott újabb akcióra az Északi-tengeren. A német flotta új parancsnoka, Scheer, 1916. tavaszán olyan tervet dolgozott ki, amely számításai szerint a siker reményével kecsegtetett az erősebb angol flotta ellen: az angol hajókat egy aknazárakból és tengeralattjárókból álló csapdába akarta csalni. A döntő flottaakcióra 1916. május 31-én került sor. A csata végül nem hozta meg a németek által várt eredményt, nem sikerült akkora veszteséget okozniuk a briteknek, amely döntően megváltoztatta volna az erőviszonyokat. Igaz, az angolok három csatacirkálót veszítettek, míg a németek csak egyet, és általában az angolok veszteségei felülmúlták a németekéit, mégis, a stratégiai győzelem az angoloké volt, a német flotta soha többé nem merészkedett elő védett kikötőiből.

Az angolokat legérzékenyebben három csatacirkálójuk, az INVINCIBLE, az INDEFATIGABLE és a QUEEN MARY felrobbanása érintette. Keegan könyvében még azt a régi nézetet képviseli, hogy a lőszerkamrák felrobbanását elsősorban a gyengébb tűzvédelmi berendezések okozták. Az újabb kutatások szerint a fő probléma nem ez volt, hanem a brit tengernagyok által a XVIII. század óta képviselt gondolkodásmód, amely a tűzgyorsaságot mindenek fölé helyezte. Az angol hajóknak is megvoltak a tűzvédelmi berendezéseik, azonban azokat a legnagyobb tűzgyorsaság elérése érdekében kiiktatták. A csata során nyitva hagyták a

tűzbiztos ajtókat, illetve minden elképzelhető helyre lőszert zsúfoltak, hogy azok minél gyorsabban a lövegekhez jussanak. A gyenge páncélzatú csatacirkálók esetében ilyen körülmények közt a tornyot ért közvetlen találat végzetesnek bizonyult.

A könyv harmadik része a csendes-óceáni háború fordulópontjaként is emlegetett midwayi csatával foglalkozik, a szerző ezen keresztül mutatja be a repülőgéphordozók alkalmazását. A fejezet elején néhány oldalban bemutatásra kerül a hajóosztály kifejlődése, illetve a japán és az amerikai haditengerészet két világháború fejlesztése, valamint a két haditengerészet egymás elleni stratégiai elképzelései. Az amerikai haditengerészeti stratégiák évről-évre elővették a „Narancssárga” tervet, mely a Japán elleni háború körülményeit határozta meg. A haditengerészet vezetői tudták, hogy az elkövetkező háborúban mindenképpen számíthatnak a Csendes-óceánon a japán-amerikai összecsapásra. Az egyre inkább a háború felé sodródó Japán igyekezett mindent egy lapra feltenni, mivel felismerte, hogy hosszú távon képtelen az Egyesült Államok ipari potenciáljával versenyre kelni. A japán tengernagyok legkiválóbbja, Yamamoto, az amerikai ipar ismeretében, óva intett az Amerika elleni háborútól. A japán stratégia egyetlen csapással akarta megsemmisíteni az amerikai csendes-óceáni flottát, így akartak erőfölénybe kerülni a Csendes-óceánon. Ennek végrehajtása majdnem sikerült is Pearl Harbornál, de vesztükre, az amerikai repülőgép-hordozókat nem tudták megsemmisíteni, pedig az elkövetkező csendes-óceáni háború legfontosabb eszköze ez a hajótípus lett.

Az elkövetkező néhány hónap látványos japán sikorsorozatot hozott, és mindenki elfelejtette Yamamoto figyelmeztetését, hogy ez csak hat hónapig, maximum egy évig tarthat. Yamamoto, aki tartott az amerikai repülőgéphordozóktól, 1942 márciusában tervet dolgozott ki az amerikai hajók csapdába csalására a Midway-szigetek ellen indítandó támadással. A terv eleinte heves ellenállásba ütközött, de a Tokiót ért április 18-i légitámadás után mindenki elfogadta azt. A fejezet további részeiben foglaltak, melyek leírják a csata előkészületeit, illetve az 1942. június 4-i csata eseményeit, nem ismeretlenek a magyar olvasók előtt sem, mivel rövidített

formában ugyanazt tartalmazzák, mint Walter Lord „Hihetetlen győzelem” című könyve.

A könyv utolsó fejezete az atlanti csatával, illetve azon belül az SC 122 és a HX 229 konvojokkal foglalkozik. A tengeralattjáró, mely néhány évvel korábban jelent meg, mint a repülőgép, már az első világháborúban is jelentős szerepet játszott az első sorban a németek által folytatott tengeralattjáró-háborúban. Bár az első világháborúban a kívánt célt nem sikerült elérni, a tengeralattjáró félelmetes fegyvernek bizonyult. A békeszerződésben Németországnak megtiltották a tengeralattjáró-építést, de a németek külföldön hoztak létre tervező irodákat, majd a versailles-i szerződés felmondása után onnan rendelték első tengeralattjáróikat. 1935-ben Hitler az új tengeralattjáró-flotta élére Karl Dönitzet nevezte ki. Dönitz volt az, aki kidolgozta a falkatakikát, amely igen eredményesnek bizonyult az atlanti csata első szakaszában.

Az atlanti háború legnagyobb csatája 1943 márciusában zajlott, amikor 40 német tengeralattjáró 22 hajót süllyesztett el a HX 229 és az SC 122 konvojból, mindössze egy saját veszteség mellett. Dönitz ekkor úgy érezte, hogy küszöbön áll a győzelem, de két hónap múlva fordult a kocka, a német tengeralattjárók veszteségi aránya 1:1-re növekedett, ami már elviselhetetlen volt a Harmadik Birodalom számára. A német tengeralattjárósok hatalmas veszteségeket szenvedtek el a második világháború során, 40 900 főből 28 000 soha nem tért vissza. Egyetlen ország egyetlen fegyveremét sem érte el ilyen arányú veszteség.

A felsorolt hiányosságok ellenére a könyv olvasmányos, élvezetes stílusban adja vissza az eseményeket. Talán a könyv egyik legnagyobb értékét a benne közölt eredeti visszaemlékezések jelentik, melyek „alulnézetből”, a résztvevők szemszögéből mutatják be a csatákat, illetve egyes részleteiket. A magyar kiadás másik nagy értéke, hogy egyáltalán megjelent, mivel Magyarországon, sajnos, igen ritkán jelennek meg könyvek ebben a témakörben, pedig lenne rájuk olvasói igény. Ugyanakkor a kiadók részéről megfontolás tárgyát képezhetné, hogy a jövőben az ismertetett műnél átfogóbb és színvonalasabb művek is lefordításra kerüljenek.

Keegan könyve, hiányosságai ellenére, üdítő kivételt jelent a manapság megjelenő, hevenyészetten átültetett, lektorálatlan könyvek tömegében, melyek hemzsegnek a magyartalanságoktól és a durva fordítási hibáktól. Ez a fordító mellett nem kis részben a könyv lektorainak köszönhető. A magyar kiadásnak eme erénye mellett, sajnos, vannak egyéb fogyatékoságai is: hiányzik a végéről a felhasznált irodalom felsorolása, és a téma

jellegéből adódóan, nagyon hiányoznak belőle a képek. Sajnálatos, hogy a könyv illusztrációk nélkül jelent meg, annál is inkább, mivel a sorozat (Faktum) más darabjaiban vannak képek, és eredetileg – tudomásom szerint – ehhez a műhöz is több tucat illusztráció tartozott, ráadásul a reménybeli olvasónak mélyen a zsebébe kell nyúlnia, hogy a könyvet megvásárolhassa.

Krámli Mihály

VOLKER R. BERGHAHN

SARAJEWO, 28 JUNI 1914

Der Untergang des alten Europa

(Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1997. 237 o.)

A kötet a német DTV kiadó „20 nap a XX. században” című, 1997-ben indított sorozatának első kötete. Szerzője 1938-ban született Hamburgban, Göttingenben és az Egyesült Államokban tanult történelmet, a londoni egyetemen történt doktorrá avatása után az oxfordi St. Antony's College-ben tanított, majd 1970-ben a Mannheimi egyetemen habilitált. 1988-tól az USA-ban, a Brown Egyetemen a Rhode Island-i Providence-ben oktat. Ezidáig számos, elsősorban Németország XIX. és XX. századi történetével foglalkozó könyve és publikációja jelent meg.

Az 1914. június 28-án bekövetkezett sarajevói merénylet végeredményben az első világháború kiváltó oka lett. Volker Berghahn fontos korszakhatárnak tekinti ezt az eseményt. A kötetben a XIX. század eleji nagyhatalmi egyensúly felbomlásának, az első világháború kitörésének és lefolyásának, valamint az azt követő nemzetközi újrendezésnek, az új hatalmi viszonyok fejlődésének bemutatására vállalkozik.

Már a mű címe is sejtetni enged, hogy Berghahn nem csupán az 1914 és 1918 közötti eseményeket veszi górcső alá, hanem tágabb vissza- és kitekintést nyújt. Jó összefoglalóját adja az 1900 és 1929 közötti történéseknek, amikor is a „rég”i Európa, mint hatalmi centrum véglegesen alulmaradt az Egyesült Államokkal szemben.

A bevezető részben Berghahn az 1914. június 28-i sarajevói merényletet tárgyalja. Röviden ismerteti a dunai birodalom trónörökös párja elleni merénylet mindenki által jól ismert részleteit, annak politikai következményeit, az első világháborút megelőző ún. júliusi válság lefolyását. Megvilágítja miért küldött Németország az antant országoknak hadüzenetet 1914. augusztus elején. A mű írója úgy véli, hogy a világháború egyik következménye a világgazdaság centrumának áttolódása Európából Amerikába, valamint az öreg kontinens politikai és szellemi hanyatlása. Bemutatja a különböző társadalmi csoportok helyének változását, a kulturális környezet gyökeres megváltozását. Felfogása szerint Európa 1945-ig feltartóztathatatlannul haladt a katasztrófa felé, és ebben Németországnak nagy szerepe volt.

Az első fejezet a „Játék a tűzzel 1900–1905” címet viseli. Berghahn elemzi az 1900-as esztendő fogadtatását Európa országaiban, azt az általános optimizmust, ami az új évszázad beköszöntét kísérte. Ennek érzékeltetésére különböző korabeli lapokból idéz kommentárokat, bemutatja a német újságok hogyan értékelték a századvég világpolitikai eseményeit.

Áttekintést ad a századforduló világkereskedelmének és világgazdaságának helyzetéről, elemzi az európai országokban végbement gazdasági folyamatokat, a főbb

termelési mutatókat ábrákon, grafikonokon szemléltetve. Felvázolja a gazdasági tendenciákat, és azt a következtetést vonja le, hogy az európai hatalmak gazdasága általános növekedési fázisban volt. Kitér a korszellemeire és a kultúrára is. Bemutatja, hogy a német tudósok milyen felfedezéseket tettek főként a természettudományok terén, de szól a társadalomtudományokról, a képzőművészetről, a zenéről, irodalomról, költészetéről is. A korabeli események közül az 1900-as párizsi világkiállítás fontosságát emeli ki.

A világpolitika eseményeit is taglalja, főként a nagyhatalmak összetűzéseit a gyarmati kérdésekben. Ilyen vonatkozásban elemzi a német világhatalmi törekvéseket, a flotta- és hadsereg-fejlesztési programokat. Foglalkozik a demokrácia helyzetével, fontos változásként az általános választójog bevezetését emeli ki Németországban. Röviden áttekinti a Közép–Kelet-európai államok bel és külpolitikáját.

A második nagy témaegység címe „Út a pusztulásba, 1906–1914.” A mű írója bemutatja Anglia és Németország főként a tengeri fegyverkezés terén vívott versenyét, valamint azt, hogyan szőtték azt át ideológiai és politikai motívumok. Elemzi Tirpitz admirális szerepét, a hadsereg fejlesztésével kapcsolatos történéseket és annak belpolitikai fogadtatását Németországban. Bemutatja a nagy európai szövetségi rendszerek (az antant és a hármasszövetség) ebben az időszakban bekövetkezett kialakulását és megerősödését. Röviden ismerteti az 1908-ban Bosznia–Hercegovina osztrák–magyar annexiója nyomán kitört válságot, a második marokkói válságot, bemutatja azoknak a német belpolitikára gyakorolt hatását, a német vezérkarnak a társadalmi változásokhoz való hozzáállását. Felvázolja az 1912–1913-as Balkán-háborúk történéseit, az annak következményeként bekövetkezett német–török és osztrák–magyar–német közeledést. Betekintést enged a német pártviszonyokba, érintőlegesen foglalkozik a nagyhatalmak belpolitikájával, ír Moltke német, illetve Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar vezérkari főnök háborús terveiről. Elmondja, hogy az 1914-es júliusi krízis után végül miért döntöttek Bécsben és Berlinben a hadüzenet, egyúttal a háború megindítása mellett.

A harmadik nagy témakör a „Világháború és önmegsemmisítés, 1914–1918” címet viseli. A szerző felsorolja – mintegy a világegés borzalmainak érzékeltetésére – a szembenálló nagyhatalmak veszteségeit, majd az állásháború mindennapjait vázolja fel, a nyugati, az orosz és az olasz fronton lezajlott nagyobb csatákról ejt szót. Bemutatja a totális háború eszközeit és annak a polgári lakosságra gyakorolt hatását (a kereskedelmi, gazdasági háborút, a blokádot, a német tengeralattjáró harcot). Kitér a világegés gazdasági következményeire (az ellátási gondokra, az inflációra, az éhezésre, a hadikölcsönökre, a német hadiipar nyereségeire, a bérek esésére, a lakókörülmények romlására). Ausztria–Magyarország és Oroszország belső viszonyait összehasonlíttja Németországéval. A háború végén az ősi dinasztiák is megbuktak, elsőként az 1917-es oroszországi két forradalmat, és következményeiket, a központi hatalmak kimerülését, katonai helyzetét elemzi. Ismerteti a német összeomláshoz vezető utat, majd bemutatja a weimari köztársaság megalakulásáig terjedő időszakot.

A negyedik fejezet címe „A háború utáni korszak Európában, 1919–1923”. Berghahn élénk színekkel ecseteli a világháború társadalmi, gazdasági és szociális következményeit a különböző országokban, képet kapunk a rengeteg nyomorékról, sebesültről, azok elhelyezkedési, megélhetési gondjairól, a különböző államok leszerelt katonáinak beilleszkedési nehézségeiről, az elszegényedésről, az ipari és a mezőgazdasági termelés visszaeséséről. Mindezek sztrájkokat, a bal- illetve jobboldali radikális erők által szervezett tüntetéseket váltottak ki. Olaszországban Mussolini hatalomra kerülése is ennek volt köszönhető. Ír a Németországban egészen 1923-ig tartó bal-és jobboldali puccskísérletekről, belpolitikai harcokról. Berghahn külön figyelmet szentel annak, hogy a művészek a háború után hogyan dolgozták fel a háborús élményeket, traumákat, pl. a dadaisták, szürrealisták, az egyéb irányzatok (többek között az 1919-ben Weimarból indult Bauhaus) hogyan jelenítették azt meg. Szól a pacifizmus általános térhódításáról. A nemzetközi irodalom vonulatait nagy részletességgel taglalja. Kiemeli a nemzetközi kapcsolatokat

jellemző nehézségeket. Külön figyelmet szentel a Párizs környéki békeknek, amelyek egy új Európát teremtettek a határok átrajzolásával, azzal a nem titkolt céllal, hogy Közép–Kelet-Európát stabilizálják, a bolsevik veszély terjedése elé akadályt állítsanak és a német revizionizmust korlátok közé szorítsák. Képet kap az olvasó a Kisantant megalakulásáról, az orosz–lengyel háborúról és annak 1921 márciusában a rigai békével történt lezárásáról, a szovjet–német közeledésről, ami 1922 áprilisában a rapallói egyezmény aláírásához vezetett.

Sokat megtudhatunk a Németországot sújtó Versailles-i béke korlátozásairól, a Népszövetség megalakulásának körülményeiről és a szervezet súlytalanságáról, mivel az nem vált meghatározóvá a nemzetközi életben, a politikában. Részleteket tudunk meg a győztes államok háborús jóvátételi politikájának csődjéről, az antant hatalmas összegű, Németországgal szembeni jóvátételi követeléseiről, a weimari köztársaság lavírozásáról 1921-ig, amikor is a német jóvátétel összegét véglegesen 132 milliárd márkában állapították meg. Végezetül kitér a németeknek a Ruhr-vidék 1923-as francia–belga megszállására válaszul kifejtett passzív ellenállására.

Az ötödik fejezetben Berghahn „Látszatvirágzás és bukás, 1924–1929” cím alatt ismerteti az 1925. december 1-jén Locarnóban kötött szerződéshez vezető francia és német politikát. Bemutatja az amerikai gazdaság 1920-as években elért nagyarányú fejlődését, kiemelkedő teljesítményét az 1929-es világválságig, a Németország anyagi megsegítését célzó Dawes-terv megszületését, annak gyakorlatba átültetését, az amúgy is (nem utolsósorban az amerikai kölcsönök rossz felhasználása miatt) gyenge lábakon álló német gazdaság stagnálását, majd összeomlását 1929-ben. A szerző levonja a tanulságot: 1929 után Európa végleg elvesztette korábbi szerepét, nem volt már többé a világ gazdasági és politikai centruma. Az első totális háború utáni események vezettek 1929-hez, majd 1933-hoz és a második világháború borzalmaihoz, ezt kö-

vetően pedig a két szuperhatalom uralmához és a kontinens kettéosztottságához.

A művet jegyzetek, a korszak fontosabb eseményeit felvonultató kronológia, az első világháború hadszíntereit és a viláégés utáni állapotokat bemutató néhány fekete-fehér térkép, ajánló bibliográfia és névmutató egészíti ki.

E kiváló összefoglaló munka elolvasását ajánlom minden, a XX. század történelme iránt fogékony, azt jobban megismerni vágyó olvasó és szakember figyelmébe.

Balla Tibor

JOHN AND EILEEN WILKS

THE BRITISH ARMY IN ITALY 1917-1918

(*Leo Cooper, 1998, 225 o.*)

Vajon milyen szakmukát írta egy hadtörténész (mondjuk) a gyémánt fizikai tulajdonságairól? Kérem a tisztelt olvasót, ne feleljen a feltett kérdésre automatikusan a kézenfekvő viszontválasszal: nyilván olyat, mint egy fizikus (mondjuk) az első világháború olasz frontjának történetéről. Hogy a hadtörténészek hogyan állnak meg a helyüket a reáltudományok területén, arra nézve jószerevével csupán feltételezéseink lehetnek. A fizikusok ugyanakkor a jelek szerint meglehetősen otthonosan mozognak a hadtörténelemben: a most bemutatandó kötet szerzői, a Wilks házaspár, magas tudományos fokozattal rendelkező tudósok, akik egyebek mellett a gyémántok tulajdonságaival (is) foglalkoztak. Szabad idejükben pedig, szenvedélyes sielők lévén, bejárták az Alpokat és megismerkedtek azokkal a helyszínekkel, ahol az első világháború folyamán súlyos harcok folytak. Ezek után tulajdonképpen kézenfekvő, hogy kedvet kaptak egy alaposabb kirándulásra a hadtörténelem területén is.

Remélem, a tisztelt olvasó nem érzelkezik valamiféle bántó iróniát az eddigiekben. Wilksék könyvét nem a pellengérré állítás szándékával választottam e recenzió tárgyául. Éppen ellenkezőleg: már most elárulhatom, hogy szakmai szempontból kiválóan tartom a házaspár munkáját. Az azonban kétségtelenül igaz, hogy a szerzők gyakorolt hivatása meglehetősen távol esik a hadtörténelemtől: a szó vallási értelmében *laikusok* ők, azaz olyan szakemberek, akik nem tartoznak a hadtörténészek szent anyaszentegyházához. Ez azonban nem jelenti azt, hogy eleve szakszerűtlen kézzel nyúlhatnak az idegen témához. Pregnáns példáját nyújtják az egyetlen releváns tudósi magatartásnak, bizonyítva, hogy tudósnak lenni egyfajta életforma és gondolkodásmód

is egyben, melynek gyakorlója nem zárkozhat be saját szakterülete látszólag elégségesen tág, ám a tudomány egészéhez képest mégis csak nevetségesen szűk világának horizontja alá. Természetesen a tudományos megismerés mindenki számára nyitva áll, mindenki számára, aki hajlandó elsajátítani a diszciplína sajátos módszereit és a szükséges szinten megismerni alapvető forrásbázisát. Ezek után már csak megfelelő problémaérzékenységre van szükség, no meg kitartásra és szorgalomra. Nos, Wilksék képesek voltak meglátni a problémát, amit a maguk számára a következőképpen fogalmaztak meg: miért lehet olyan keveset olvasni a szakirodalomban az első világháborúban az olasz fronton harcolt brit katonák tevékenységéről? Igaz, a hivatalos brit hadtörténeti munka megfelelő kötete (*Official British History of the War, Military Operations, Italy, 1915-1918*), amely még 1949-ben jelent meg, természetesen részletesen tárgyalja a kérdést. Időközben azonban – 1967-ben – napvilágot látott az olaszok hivatalos számadása a történetekről. Ennek fényében pedig szükségessé vált a brit csapatok szereplésének újbóli áttekintése. Erre vállalkozott a fizikus házaspár.

Amit tettek, az valójában nem igényelt különösebb invenciót: számba vették és áttekintették a rendelkezésre álló forrásanyagot, pontosabban annak publikált részét. Sorra vették még a vonatkozó memoáirodalmat. A bibliográfiából kitűnik, hogy a szerzők az angol mellett bírják az olasz nyelvet is, ám egyetlen német munkához sem férhettek hozzá eredetiben, nyilván a hiányzó nyelvismeret miatt. Így megelégedtek a kínálkozó fordítások hasznosításával. Ez az eljárás ugyan alapjában véve kifogásolható, ám manapság szinte általánosnak mondható: az angolszász szerzők korunk modern latinja, a nemzetközi angol

birtokában egyre kevésbé veszik a fáradságot, hogy megtanulják akár a hajdani fontosságát visszanyerni képtelen német nyelvet is, nem beszélve a kis nemzetek nyelveiről, holott ezek híján csak másodkézből – jobb esetben fordításból – származó információk használatára kényszerülnek. Ez azonban a jelek szerint egyáltalán nem zavarja őket. Wilksék esetében talán mentség lehetne, hogy ők *par excellence* a brit hadsereg tevékenységéről írnak, nem pedig az olasz front eseményeiről általában. Valójában természetesen lehetetlen reális képet nyerni a történekről a másik oldal beszámolóinak ismerete nélkül. Osztrák szakmunkák olasz fordításai végül is valamelyest áthidalhatóvá teszik a problémát, ám mennyivel érdekesebb lenne, ha a szerzők a hivatalos brit és a hivatalos olasz hadtörténet mellé a hivatalos osztrák (sőt: a hivatalos magyar!) beszámolókat is odaállíthatnák. De ne legyünk telhetetlenek. A Wilks házaspár munkája ugyanis rendelkezik egy igen fontos erénnyel. Jó természettudósokhoz méltóan maximális erőfeszítéseket tesznek az elfogulatlan, objektivitásra törekvő szemlélet érvényesítésére. El kell mondani, hogy törekvésüket jelentős siker koronázza: beszámolójuk nem csupán mentes a szokásos előítéletektől és rossz beidegződésektől, hanem ráadásul néhány konkrét esetben képes rámutatni a ferdítés – hamisítás – meglétére is. Leleplezéseik ugyan önmagukban talán nem rengetik meg a világot, ám mégis roppant fontosak, mert illusztrálják, igenis lehetséges eredménnyel törekedni a tacitusi

sine ira et studio elvének gyakorlati érvényesítésére a mi korunkban is. Igaz, ebben kétségtelenül segíti őket jó értelemben vett céhen kívüli mivoltuk, aminek eredményeképpen jóval elfogulatlanabban képesek a problémához közelíteni.

(Mellesleg nem példátlan a teljesítmény, amit produkáltak: Ferenc Ferdinánd életéről és ennek kapcsán a szarajevói merényletről a talán mind ez ideig legracionálisabb és legkevésbé elfogult művet nem történész, esetleg újságíró, hanem egy orvos publikálta.) Szakmai tisztesség és előítéletektől mentes szemlélet: ez a két dolog teszi ezt a munkát kiemelésre – és legfőképpen elolvasásra – méltóvá.

Még néhány szó a kötet technikai jellemzőiről: a térképvázatok egy kisé modern felfogásban készültek, ám áttekinthetőek és jól használhatóak.

A jegyzetapparátus – a kor divatjának megfelelően – nem a lap aljára, hanem a könyv végére került, ám azért annyi engedmény tétetett az olvasónak, hogy a jegyzeteket tartalmazó oldalak tetején feltüntették azt az oldalszám-tartományt, amelyhez az illető jegyzet tartozik. Így azután nem reménytelen a hivatkozások viszonylag gyors megtalálása.

Bőséges képanyag egészíti még ki a munkát, a fotók döntő többsége az Imperial War Museum képgyűjteményéből való, de kivételként bekerült egy fénykép a bécsi Kriegsarchivból is.

Pollmann Ferenc

SZAKÁLY SÁNDOR

VOLT-E ALTERNATÍVA?

Magyarország a második világháborúban

(Ister Kiadó, Budapest, 1999. 139 o.)

Ezelőtt egy emberöltővel néhai Barcy Zoltán barátom megjegyezte, hogy a mi generációnknak már könnyebb lesz a legújabbkori történelemmel foglalkozni, mert már nem számítunk „ellenségnek”. Az volt a véleményem, hogy nekünk, akik ugyan nem felnőttek, hanem gyerekek voltunk a második világháború idején, még nem, hanem talán az úgy fél nemzedékkel fiatalabbaknak.

Szakály Sándor mintha csak munkásságával akarná igazolni előbbi véleményemet. Kora is megfelel az általam jósoltak, kutatási eredményei, publikációi is ezt igazolják.

Becsülendő szokásként felújította azt a magyar szakírói-kutatói hagyományt, hogy 8-10 évenként, számba véve az eltelt évek során különböző, többé-kevésbé eldugott kiadványokban megjelent publikációit, a maradandónak ítélteteket összegyűjtve is megjelenteti, hogy ne csak a ráérő kutatók, hanem a nagyközönség is olvashassa azokat. Előre bocsátom: jól válogatott.

Könyve egyik nagy értéke – amelynek normális viszonyok között természetesnek kéne lennie, de idehaza még ’45 előtt sem volt általános –, hogy preconcepció nélkül látott a témákhoz. S ha valakit szakmailag jónak, sőt kiemelkedőnek talált, akkor azt meg is írta, függetlenül attól, hogy az illető politikai szerepéről mi a véleménye.

Dolgozatai között vannak olyanok, melyeknek tanulsága „csak” történelmi, s van, amelyek kifejezetten a mának is szól. Zömmel országos katonapolitikai kérdésekkel foglalkozik bennük, ám egyikben az egyszerű honvédig nyúl.

Az elsőnek sorolt dolgozat – a meglehetősen körülményesnek tűnő, „A katonai vezetés és a honvédelmi politika alakításnak szintjei a két világháború közötti Magyarországon” címet viseli – kifejezetten

olyan, amelynek tanulságai sokkal általánosabb érvényűek. Arról van szó benne, hogy hogyan próbálkoztak az alkotmányosság megkövetelte országgyűlési politikai ellenőrzés és a vezetés katonai szakszerűségének egyensúlyát biztosítani. Hol a Honvédelmi Miniszter (HM) – Honvédség Főparancsnoka (HFP) – Honvédvezérkar Főnöke (HVKF) háromszögben, hol a HFP és a HVKF feladatkörét összevonva, mindezt súlyosbítva az államfő legfelsőbb hadúri szerepével. Ha valaki felkapja a fejét, és az utolsó tíz év eseményeire gondol, hogy ez ugyanaz a probléma, akkor nem téved, mert a dolgozat „A honvédelem korszerű irányításnak modellje” című szakmai tanácskozássra készült. Az alapp probléma ma is ugyanaz. Magyarország 1919, azaz 80 év óta küszködik ezzel a kérdéssel. Sőt, teszem hozzá, ha elfogulatlanul nézzük a 150 év előtti eseményeket, az OHB – HM – mindenkori főparancsnok ellentétében, gyökerükben, ugyanezek a problémák ismerhetők fel. Egy beszélgetés során a Szerzővel oda lyukadtunk ki, hogy lényegében 1526 óta nem lévén önálló magyar honvédelem és katonapolitika, nem alakulhattak ki annak az előzményekből szervesen kinőtt szervezeti keretei sem. Ráadásul az egésze rányomta a bélyegét, hogy előbb az Osztrák-Magyar Monarchia nagyhatalmi vezetési rendszere volt a példakép, egy ötvenmilliós országé egy nyolc-tízmilliós számára, 1948 után pedig rákényszerítették az országot arra, hogy átvegye egy még nagyobb hatalomnak az átlagos európai hagyományoktól végképp idegen rendszerét. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy 1938-tól ugyanez zajlott le a Honvédségen belül is: „azok a csodálatos férfiak az ő repülő szerkezeteiken,” repülőcsapatként, csupán a fegyvernemek

egyikét alkossák-e, avagy, mint Légierő, önálló haderőnemet?

Részben ugyancsak aktuális indíttatásból született a Katonaetika című tanulmánygyűjtemény számára az „Erkölc, politika és nemzettudat a volt magyar királyi honvédség tisztikarában” című tanulmány, melynek utolsó bekezdése mindent elmond.

„A volt magyar királyi honvédség tisztikara csak részben, illetve felkészületlenül politizált, és azt sem szervezett keretek között tette. Halálra ítéltége azonban 1945-ben tényé lett; nemcsak a honvédség és annak tisztikara vált áldozatává egy új diktatúrának, hanem azon erkölcsi normái is azzá váltak, melyek ugyan nem egy elavult elemet tartalmaztak, de összességükben megfeleltek a társadalom és annak tagjai által támasztott elvárásoknak. A hasznosíthatónak tűnő elemek elvetése egy bizonyos fejlődési lehetőségtől fosztotta meg Magyarországot későbbi hadseregét, mely a nemzeti minták kritikus értékelése és alkalmazása helyett »internacionalista«, adaptált változatokat tett követendővé minden talaj nélkül, és amint azt a gyakorlat igazolta, eredménytelenül.”

A magyar-német katonai együttműködésről írva (amelyet inkább a német-magyar kifejezés jellemezne jobban) bemutatja, hogy az eleinte – főleg 1941-ben – még jónak is volt tekinthető, ám 1944 őszén „mindenki számára egyértelművé vált, hogy a kezdeti fegyvertársi viszony alá- és fölérendeltségi viszonyra alakult át”. Egyébként formális szövetségi szerződés sohasem volt a két állam között, ezt a németek nem is óhajtották, mivel így akaratukat jobban tudták érvényesíteni.

E kötetben is közli azon tanulmányának egyik változatát, mely a magyar hadbalépés körülményeit világítja meg. Talán végre mindenki tudatába eljut, hogy soha nem üzentünk hadat a Szovjetunióknak, (bár az Egyesült Államoknak igen...), és Bárdossy Lászlót sokféle felelősség és mulasztás terheli mind a magyar-angol mind a magyar-román kapcsolatok tekintetében (évtizedekkel ezelőtt néhai Kéri Kálmán is tett előttem erre vonatkozóan néhány pikírt megjegyzést), csak éppen azért nem volt felelős, amiért kivégezték: a hadbalépésért. Ezért jogilag Horthyt, erkölcsileg Werthet és Barthát terheli a felelősség – őket viszont ezért nem vonták felelősségre...

A nagy szemhatárú katonapolitikai kérdések után a Szerző hirtelen megtér szülőföldjére, és „Levelek és táborigénylapok a háborúból” címmel a rokonságban fennmaradt dokumentumokat elemzi. Magyar szakosként először is meg kellett állapítanom, hogy a régi falusi tanító urak valamilyen nagyon tudtak, mert a legegyszerűbb falusi ember is érthetően meg tudta fogalmazni gondolatait.

Tartalmi szempontból a levelek-lapok érdekessége, hogy az itthon feladott, cenzúrázatlan küldeményekben sem írtak mást, mint a hatósági szűrőkön átment táboriakban. És ez érthető is. Az átlagember számára a legfontosabb az, hogy a levél írója él-e, s ha él, egészséges-e? S a fronton lévő számára is az volt fontos, hogy otthon minden rendben van-e? Ilyen körülmények között a többi mellékes. Az azonban így is kiderül a levelekből, hogy a magyar parasztember számára elkeserítő volt, hogy „alig látni gyümölcsöt a fákon”, szinte sehohol sincs szőlő, és júliusban még nem aratnak. Meg is jegyzi a Szerző, hogy „Ennek és hasonló benyomásoknak az ismeretében nem kell tehát csodálkoznunk a magyar paraszti későbbi, »szocializmushoz, kolhozhoz való viszonyulásán.«” A kis dolgozat végén számos kérdést vet fel, hogy mi mindent kellene és lehetne még megvizsgálni a kutatóknak a háború mindennapjait illetően. Igaza van. De én azt mondom, hogy e dolgozattal (mely németül is megjelent) tisztes emléket állított a Don-kanyarból soha vissza nem tért két rokonának.

„A magyar táborigénylapok csendőrség a második világháború időszakában” című dolgozat hideg tárgyilagossággal mutatja be témáját, a következtetések levonását az olvasóra bízva. Nos, én úgy látom, hogy a magyar katonai vezetés (több más dolog mellett) a táborigényrendészeti feladatok ellátására sem készült fel kellően. A táborigényrendészeti szolgálatra igénybe vett csendőrök itthon nagyon hiányoztak, ott kint viszont kevesen voltak, s nem egyszer maguk a katonai parancsnokok sem tudták, hogyan alkalmazzák őket. Egységes és nagyobb létszámú táborigényrendészet csak a nyilas hatalomátvétel után jött létre, de az már nem Magyarországé, hanem a Hungarista Államé volt.

Az utolsó dolgozatban Szakály Sándor felteszi a kérdést: „Volt-e alternatíva?” Utólag – még ha az aktuálpolitikai szövegeket

figyelmen kívül is hagyjuk – nagyon sokan nagyon sok okosságot mondtak, ám mielőtt ítélkezünk, a körülményeket kell megvizsgálni.

Nos: Magyarországot – több más térségbeli államhoz hasonlóan – a nyugati államok magukra hagyták, valósággal a németek oldalára lökték. A náci-jellegű államokkal körülvevett Magyarország nem is kerülhette volna ki a hadbalépést. S végül: „Ha közelebbről megnézzük a dolgot, azt tapasztaljuk, hogy minden, Németország oldaláról levált ország akkor »lépett«, amikor a korábbi ellenség már az ország területén vagy az ország határainál állt.” Magyarország is így tett, s Horthy kormányzó vitán felül ügyetlenül intézte a kiugrási kísérletet. Ám én még hozzáteszek valamit: a sikeres átálláshoz az is kellett, hogy a másik félben is meglegyen erre a fogadókészség. S ez Magyarországgal szemben igencsak kevésbé volt meg. (Gondoljunk csak a Magyar Légión megalkotási kísérletének a kudarcára.)

Szakály Sándor ebben a kötetében is – mint a korábbiakban – legjobb tudása szerint megírott dolgozatait közli. Határozott véleménye – mint a könyv hátlapján írja – hogy „az akkori politikai és katonai vezetés tagjai a lehetőségek között »válogatva« bizonyára a legjobb megoldást szerették volna, s ennek megfelelően cselekedtek. Hogy a történelem őket igazolta, vagy másokat? Erre a kérdésre nem kerestem a választ. Egyet szerettem volna: hiteles források alapján megrajzolni egy olyan képet, amely mintegy öt évtizeddel az események után, még mindig elgondolkoztat bennünket a múltunkról. Arról a múltról, amely minden hibájával és erényével, bírálható illetve dicsérhető elemével a miénk, s azt ebben a teljességében kell vállalnunk.”

Remélem, hogy a „legjobb kutatói korában” lévő Szerző még jó néhány, ehhez hasonló színvonalú kötetel áll elénk a jövőben.

Nagy Domokos Imre